

Тошкент.
Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти
1983

СОТВОЛДИ РАЖАБОВ

Қуёш чарақлаган кун

Бердиқул ота тушида ўғли Умрқулни кўриб, азонлаб ўрнидан турди-да, мунғайиб ўтириб қолди. Аксига олгандай ҳаво ҳам айниганди. Унинг юраги ғаш бўлиб, ўнг оёғини юпқа тортиб кетган кўрпа билан ўради. Тиззасининг кўзини уқалади.

Кучсиз шабада зериктирувчи қиш нафасини етаклаб, аймақи узум ишкомларига, ҳовлидаги шафтолининг яккам-дуккам япроқларига суйқар, тўкар эди.

Бердиқул отанинг баданига совуқ ўтди. У чопонига ўраниб белбоғини қаттиқроқ боғлади. Аллақаяёқдан бесаранжом қуш овози келди. Тандир супасидаги мусичанинг патлари ҳурпайди.

Ўғли тушига кирибди. Чол тушида содир бўлган воқеани эслар, хира тасаввур ҳадеганда ойдинлашмас эди. Шу лаҳзада чолнинг кўнгли ўксиб кетди. «Нега қари отаггни ўртайсан, болам!» — деди эшитилар-эшитилмас. Кейин ҳадиксираб теварагига қаради. Ишқилиб кампир эшитиб қолмаса бўлгани. Чол афеусомуз бош силкиди. «Эсиз умр, армон билан ўтди-кетди-я!»

Чол кескин қўл силтаб чорпоядан пастга тушди, калишини ахтариб тополмади.

— Кампе-ер, қағдасан?

Шамол чолнинг овозини учириб кетди.

— Ҳожар дейман!

Оғилхона эшиги тарақлади, кесаки силкиниб, тупроқ тўкилди. Қора бархит камзулига маккажўхори сўтаси ёпишган кампир кўринди.

— Нима дейсиз?

— Калачим қани?!

— Ийи,— кампир елка қисди,— мен қаяғдан билай. Ит-пит кўтариб кетмасайла тургандир-да, бирор етта.

Кампир энгашиб, чорпоя остига қўл чўзди. Гудранди.

— Қаерларда қолдийкин-а, зорманда. Бирам тиқилинч қиласиз-э, худди буюқдаги бекор ўтиргандай. Зарилмиди шу ит егур. Урани-иб, ётсангиз бўлмайдими, худое тавба диб. Ҳа, савил, мана-ю. Манг.

Кампир яна нимадир деб гудранди, чол уқмади. У секин юриб, оғилхона эшиги томон борди. Ичкарига мўралади. Кампирнинг акса ургани эшитилди.

— Нима қиляпсан ўзи? Вой-бўй, ҳаммаёқ чанг бўб кетибди-ю. Сенгаям ҳозир зарилмиди шу иш ўлгур!

— Ёмғир шир этса хашақлар ивмасин, деб жоним ҳалак. Нима, бизди сигиримизга хашақ тўплаб берадиган дастёримиз бормиди. Сиздан бошқа одам бўлганида эди, исполкомга бориб, шундай, шундай, томимдан ой кўринадиган бўп қолди. Юзтами, юз йигирматами шипр ёзиб беринглар, барака топгурлар. Ёлғиз қўлман, десагиз у ердагилар йўқ демасди. Ахир менгаям раҳмингиз келсин-да, чол. Салгина ёмғир ёғса сигирга яқинлашолмайман, тагида лой билқиллайди.

— Э, қўйсанг-чи.

— Шунақа, бир гап айтсам жириллайсиз, дўқ урасиз,— кампир энди ташқарига, чолнинг олдига чиқди.

— Оёғим бунақа оғриб, ишга яроқсиз бўлиб қолмаганида-чи... Ҳей, менминан кўпам пачакилашаверма. Нима, ишламай қўйиб, сизгаям пуф сассиқ бўб, ёқмай қолдикми-а?

— Вой, савил, топган гапингизни қаранг-у,— кампир чолининг ҳасратли юзига тикилиб, унинг дили оғриганлигини сизди. Унга таскин беришни ўйлади.— Иқволимга сиз омон бўлсангиз бас, чолжон. Сизга қолса, ҳаво ўлгур сираям айнимаса. Айнидими, тамом, ўша заҳотиёқ тўнингизни тескари кийиб оласиз-а!

Икковлари ўтириб чой ичишди. Кампир чолининг чеҳрасидаги сўлғинликни кўриб, ичи оғриди. Бердиқул ота қўлидаги пиёлани оғзига олиб борган кўйи бир зум ўйга толди. «Ўғли тирик бўлганида ҳозир неча ёшга кирарди. Мучали балиқ эди. Элликларга етган бўлармиди. Ҳа, элликларда бўларди. Қап-катта одам бўлиб қоларди. Невара-чевара дегандай. Ҳовли шовқин-суронга тўларди. Иккови бунақа сўппайиб қолишмасди. Эвоҳ, нима қилай, боламнинг умри қисқа экан. Иложим қанча. Ҳеч қурса бугунгидай тушларимда у билан дийдор кўришишдан бенасиб қилмасанг бўлгани».

У ҳадеганда чойни ҳўпламас, иссиқ буғ унинг юзини силаб ўтарди.

— Сизга нима бўлди ўзи, а? — хавотирланиб сўради кампир.— Бошқачароқсиз. Тинчликми?

Чол жавоб қилмай, чойни ҳўплади. Чўзиб «оҳ» тортди.

Боядан бери ҳаммаёқни остин-устун қилаётган шамол ҳам шаштидан қайтиб, чорпоя атрофларида ивирсий бошлади. Осмоннинг таги оқарди.

— Кампир! — чолининг овози синиқ чиқди.— Шу, кейинги кунларда кўнглим ғаш,— у «тушимга ўғлинг кирибди» демоқчи бўлди-ю, негадир айтмади. Кампирга осон тутиб бўлмайди, айтмагани маъқул.— Ўзимам билмайман. Ғалати, дардисар бир касалга дучор бўлибман, шекилли. Биласан, қариб қолдим. Бундан буёғи рихлат деганларидай...

— Бўлмағур гапди қўйинг-э,— кампирнинг юраги орқасига тортиб кетди. Ахир бу дунёи азимда суянгани, оғир кунларида ҳамдарди, шу чоли-ку!

— Улим ҳақ, Ҳожар! Мен тенглилар қолмади маҳаллада. Ҳаммаси риҳлатга йўл олди.— Чол йўталди, қўлидаги чой чайқалиб дастурхонга тўкилди.

— Биласанми, кампир. Шуваққадар ўлим ҳақида сира ўйламасдим. Билмадим кейинги кунларда нуқул тушимга қабристон, кафан, йиғлаётган одамлар кирадиган бўп қолди.

— Э, васвас бўп қопсиз. Уқитиш керак сизди.

— Омон бўлгур. Уқитганинг билан ёшартириб қўярмиди, азайимхонинг.

Кампир жавоб ўрнига бош эгди. Чол хўрсинди.

Кўча эшигини кимдир тақирлатди.

— Бува!

Бир зумдан кейин дарвозадан қишлоқ Советининг раиси Мирзамаҳмуд билан нотаниш бир одам кириб келишди.

— Итди тўсинг, бува, меҳмон опкеляпман. Қани ҳола, ошга уннанг-чи.

— Ош сизлардан айлансин. Келинлар, болаларим!

— Э, жамо ўғлим, меҳмон бола, хуш келипсизлар!

Кўришишди. Кампир шошиб кўрпача тўшади.

— Илоҳи омин, қуруқ туҳматдан, бевақт ажалдан ўзинг сақлагин. Оллоҳу акбар!

— Мм-да. Буёқ атайин сизди сўроқлаб кепти. Яна қаердан денг,— Мирзамаҳмуд кўрсатгич бармоғини тик кўтарди,— Москвадан!

Кампир биллагига сочиқ илиб, обдастада сув олиб келди.

Дастурхон ёзилди.

— Бу ўғлим меҳмон экан, аввал нондан олайлик-чи. Кампир, тезроқ қозонга олов ёқ.

— Ия-ия, йўғ-э, ҳазиллашдим. Ош бўлса кейинроқ, каттароқ бўлар. Бу одам сизнинг олдингизга ғоят муҳим бир масалада кепти. Хеҳ, жуда қизиқ. Павел Петрович, ўзбекчани яхши гапирар экансиз, бувага ўзингиз бир бошдан тушунтириб беринг.

Павел Петрович чўнтагидан шапалоқдай сурат чиқариб, чолга кўрсатди.

— Бу болани танийсизми?

Чол суратни қўлига олди, унга синчиклаб тикилди. Қўзи жимирашиб кетди. Қўзойнагини тақди. Энди тасвир хийла тиниқлашди. Йиртиқ солдат шинели кийган, юзи кир, сочи тўзғинган бир бола кулимсираб турарди.

— Хўш, танидингизми?

— Таниёлмадим-а, меҳмон,— елка қисди чол.

— Наҳотки танимасангиз,— таажжубланди меҳмон,— ахир бу бола сизни бутун Совет Иттифоқи бўйлаб қидиряпти-ку!

— Нега, нима учун қидираркан? — чолни дафъатан қўрқув босиб, эти жимираб кетди.— Бу болага мени нима керагим бор экан?!

Павел Петрович осойишта кулди.

— Шошманг, қулоқ солинг. Мен бир бошдан сўзлаб берай-чи, ҳаммаси ёдингизга тушади. Уруш охирларида, Берлин яқинидаги Эйдкунен шаҳрида бир болани ёнаётган уйдан олиб чиқиб, ўлимдан асраб қолган экансиз. Хотиранингизга келдими? Яхшироқ ўйланг. Уша бола ҳозир Германия ташқи савдо атташесида ишлар экан. Жангга кетаётиб, уни бир аёл қўлига топширган экансиз. Уша аёл болани вояга етказгач, сизни қаердан бўлса ҳам қидириб топишни васият қилган экан. Шундан кейин ўша йигитча сизни сўраб-суриштириб...

Бердиқул отанинг ёдига воқеалар қаторлашиб кела бошлади. Уша мудҳиш кун, томи ўпирилиб тушган, ёнаётган уй, чинқириб, она мурдаси ёнида фарёд чекаётган бола — ҳамма-ҳаммаси кўз олдида келди...

* * *

...Қаттиқ жангларнинг бирида старшина Дементьев взводининг беш жангчиси асосий кучдан адашиб қолди. Чор-атрофни душман қуршаб олган, озиқ-овқат, ўқ-дори йўлини тўсиб қўйганди. Аммо взвод жангчилари

душманнинг режасига қарши иш тутиб, ўрнашиб олган истеҳкомларидан бир қадам ҳам жилмадилар.

Қуннинг иккинчи ярмида отишма тўхтади. Порохнинг аччиқ тутуни ғарб томон сурилиб, кўпдан буён интизор этган қуёш ялт этиб кўзга ташланди. Ҳаммаёқ сув қуйгандек жимликка чўмган.

Петр Шмелев каскасини пешонасига тушириб, пачоғи чиққан снаряд шотисига бош қўйганча мудраб ўтирибди. Унинг сўл томонида Яков Дриго, этиги ичига тўлиб қолган лойқа сувни тўкмоқда.

— Ғалабадан кейин албатта хром этик сотиб оламан. Хеҳ, кейин қизчалар билан парк, танца,— Яков ўнг тирсагини букиб, қиз болага мурожаат қилгандай: — Пардон мадмуазель, бир танца тушмаймизми-а? — деди.

Ўтирганлар йигитнинг қилиғидан қотиб-қотиб кулишди. Бироқ бир чеккада ўтирган қария Михайличнинг ғаши келди. Унга йигитчанинг ўринсиз ҳазил-мутоибалари, енгилтаклиги ёқмади.

— Ғалабага етолсанг-у, кошки. Бу ердан эсон-омон чиқиб олишни ўйласанг-чи, ундан кўра.

— Ия, ҳали ғалабага шубҳаям қиласизми, отахон,— Яков Михайличга ажабланиб қаради.

Михайлич қўл силтади. Атрофга маъносиз боқди, қўлидаги мохоркани ютоқиб тортди.

Петр каскасини юқори кўтариб, Яковга қаради. Тишининг орасидан «чирт» этказиб тупурди.

— Бир дам ором олгани қўймайди-я. Қариянинг ғашига теккунча буршингни артсанг бўларди, жўжахўроз!

— Ҳо, бурнимга нима қипти?

— Михайлич кўпни кўрган,— тўнғиллади Петр.— Сен бўлсанг жинқарчасан!

Яков изза бўлиб Бердиқулга қаради. Бердиқул қирқ беш ёшлардаги одам. Ўғли дом-дараксиз кетгач, сираям чидаёлмай, ҳарбий комиссариатга ариза берган-у, кўнгилли бўлиб буёққа келган. Мана, салкам бир йилки жангда, ўғлини учрата олгани йўқ.

Қуёш нури заифлашди. Борлиққа кулранг парда тортилгандай атроф хира тортди. Ҳавода балчиқ ҳиди кезди. Михайличнинг юраги санчди.

— Ёмғир ёғса керак. Тиззам зирқираяпти. Биласанми Пётя, бод ўлгур жуда азоб бeryпти. Айрим пайтлар юрагим шунақа санчадики, сираям чидаёлмайман. Назаримда, боднинг юраккаям таъсири бўлса кераг-ов.

— Таъсири бор, албатта.— Петр ўзини бир оз ўнглаб, қариянинг юзига ҳамдардлик билан тикилди.— Бир ветврач қўшним бўларди. Уша айтардики, ҳайвонлардаги бруцеллез...

Осмоннинг бир бурчида дўлананинг илдири каби оқиш, ёрқин чизик пайдо бўлди. Зум ўтмай борлиқни момагулдуракнинг овози тутди. Шариллатиб ёмғир қуйди.

— Уқ-дорини эҳтиёт қилинглар, ўртоқлар. Билиб қўйинглар, душман ўқ-доримиз тугагини кутмоқда. Бизларни тириклайин қўлга олишмоқчи. Ҳеҳ, манавини,— старшина бош бармоғини кўрсатгич бармоғи орасидан ўтказди,— манавини ейишибди. Ие, Яков, нима қилмоқчисан?

— Ўртоқ старшина, рухсат берсангиз бир чўмилиб олсам. Анчадан бери сув кўрмай ҳаммаёғим кир бўлиб кетди.

— Ҳм. Чўмилиб олармиш. Тағин снайпернинг ўқиға дучор бўлмагин.

Чақмоқ чақди. Яковнинг ҳўл, жингалак, тимқора сочини ёритиб ўтди.

— Рухсат беринг энди, ўртоқ старшина!

— Масхарабозлик қилма, Яков!

— Бир зумда бўламан.

— Э, билганингни қил-э,— қўл силтади старшина.

— Яков! — луқма ташлади Петр,— балки чўмилиб чиққанингнидан кейин кўнглинг кофе тилаб қолар?

— Ичимсан-да, Петька, қани эди...

— Гапини қаранглар-а, ҳў, ярамас-эй.

Бердиқул Яковнинг қилиқлари, гап-сўзларини кузата туриб, ўглини эслади. Энтикди. Қалбида оталик соғинчи туғёнга келди. «Қаерлардасан, болам? Балки манави шўх йигит каби ўртоқларинг кўнглини олаётгандирсан».

Умрқул ўт-олов эди. Оиланинг худодан тилаб олган биттаю битта фарзанди бўлгани учун ҳам унинг барча шўхликларини Бердиқул кечирарди. Урушга кетгунига қадар ҳам ўглини ҳали гўдак, кўча боласи санарди. Чақирув қоғозини олиб келганидагина, унинг эл хизмати-га ярайдиган кап-катта йигит бўлиб қолганини ҳис қилди. Юрагида фарзандидан ажралишдек армон пайдо бўлди. Бироқ иложи қанча, эл бошига тушган савдо.

Тавба, ўгли ҳаёт-мамот жангига кетяпти-ю, нуқул шўхлик қилади. Ота-она изтиробини ҳам сезмайди-я! Сочи, бўй-басти худди Яковга ўхшарди. Бердиқул яна энтикди. «Илоҳо, болам билан юз кўришай-да!»

— Қани Петька, сен ҳам бир ювиниб ол!

Бердиқулнинг хаёли бўлинди.

Баҳорнинг алдоқчи ёмғири бир зумда тинди-қолди. Ҳаммаёқни томчилар овози эгаллади. Бундай дамларда кўзлар эринчоқлик билан сузилиб кетади. Ҳозир барчанинг хаёли ўз кечмиши билан банд эди. Кечаги қонли жанг, оёқ остида чўзилиб ётган сонсиз-саноқсиз мурдалар, еру кўкни ларзага солган тўплар наъраси — буларнинг ҳаммаси гўё босириқ тушдай туюлади кишига. Шу пайт аллақандай бир куч келиб, уйғотиб юборса-ю, бу мудҳиш тушга барҳам берилса...

Намчил табиат Бердиқулни ҳам мудратди. У ҳам бу ярамас қон тўкишларга барҳам бериб, ҳализамон жонажон қишлоғига, уйига йўл оладигандай ҳис қиларди ўзини. Ширин хаёли мезон каби учиб юрарди.

...Ана, баҳайбат чинорлар қуршаган қишлоғи. Хотини у томон югуриб келяпти. У энтикмоқда, қўлларини силкимоқда.

— Умрқулим, ёлғизим қани? — сўроқлайди хотини.

— Орқамдан келади, келяпти.

У шундай деб орқасига ўғирилди. Қараса, эвоҳ, душман танки у томон нилини тўғрилаб турибди.

— Қоч хотин, қоч деяпман сенга! Ўзингни эҳтиёт қил!

Бердиқул чўчиб тушди. Атроф жимжит. Шериклари тирсакларига таянишганча пишиллаб ухлашмоқда. Яков ҳўл гимнастёркасини аллақачон сиқиб, кийиб олганди. Бердиқул унга суқланиб қаради. Дили равшан тортди. Ажойиб йигит-да, Яков!

— Мана, отахон, уйқудан уйғонгандек тетикман. Борди-ю, ҳозир рўпарамдан бирорта душман чиқиб қолса, ўқ отиш уёқда турсин, бир мушт уриб абжағини чиқариб қўярдим.

Петр аста кўзини очиб, йигитга луқма ташлади.

— Ҳеҳ душманни абжақ қиб қўярмиш. Оббо ботирей. Тағин сузма қилиб қўйма.

— Яковни унчалик қўрқоқ деб ўйлама,— гапга аралашиб, Петрга киноя қилди старшина.— Униям ўзига яраша юраги бор. Аввалги куни мацави ўзбек иккови озмунча душманни ер тишлатдим. Қимки ўлимга тик қараса, ундан ўлим ҳам ҳайиқармиш.

Старшина Бердиқулнинг хаёлга берилиб ўтирганини, хўрсиниб-хўрсиниб қўйишини кўриб, ўғли ҳақида ўйлаётганини сизди-да, унинг елкасига қоқди, тасалли беришни ўйлади.

— Ҳадемай уруш ҳам тугайди. Биляпсанми, ҳатто душман ҳам жангу жадалдан безиган. Бўлмаса беш кишини аллақачоноқ ер билан яксон қилиб ташлашарди. Уларгаям жон керак. Ҳаёт ҳамма учун ҳам ширин. Бўшашма, қария. Шундай бўлсин. Уғлинг билан албатта кўришасан.

Жимликни қурт-қумурсқаларнинг чийилдоқ овозигина бузмоқда. Гўё сурункали тўполондан безиган она тупроқ ҳам енгил тин олаётгандай эди.

Бердиқулни яна мудроқ етаклади. Туш кўрди. Туши-

да ўғлини учратди. Унинг бўйи чўзилиб, тўлишган эмиш. Урушга кетмасидан олдин сочлари тимқора, жингалак эди. Энди эса дағал, похолга ўхшаш нурсиз эмиш.

Бердиқул ўғлини қучоқлаб:

— Отангман, ўғлим. Ёлғизим! — дермиш.

Унинг овозидан акс-садо қайтармиш. Ўғлининг қиёфаси дам старшина, дам Яков қиёфасига кирармиш.

— Ие, бу сенмисан, Яков? Ўғлим, Умрқулим қани? — дермиш у.

Акс-садо жаранглаб кетармиш. Яков ундан аста-секин олислашармиш. Унинг ҳаракатлари муаллақ, парсингари енгил эмиш. Бердиқул аралаш қиёфалар кетган томонга тикилармиш. Қиёфалар оқиш, ҳарир нуқтага айланармиш-да, жимирлаб сўнармиш.

Кутилмаган портлаш ширини тушга чек қўйди. Ҳаммаёқ остин-устун бўлиб кетди. Ҳамма яширинишга интилар, бояқиш Михайлич машаққат билан эмакларди.

— Сўл томонга чекининглар. Уша томон хавфсиз! Сўлга деяпман! Сўлга! Яков, орқанга қайт! — старшина унга мушт ўқталди. — Йигитлар, ўқ-дорини камроқ ишлатинглар, эшитяпсизларми, камроқ.

Эмаклаб кетаётган Петр яқинида снаряд ёрилди. У юз тубан йиқилди. Старшина юзини чангаллаб, алам билан қичқирди.

— Петька! Ахир сенга олдинга юрма девдим-ку. Эҳ, аттанг!

Старшина ҳозиргина Петр эмаклаб кетаётган жойга тикилиб тураркан, бирдан тупроқ қимирлаётганлигини сизди. Кўп ўтмади, каскасига лой ёпишган Петр бош кўтарди. Оғзига тўлиб қолган лойни туфлаб ташлади, кўзини аранг очиб, орқасидан ўзи томон эмаклаб келаётган старшинага қаради.

— Нега энди чекин-чекин деяверасан? Власовчи бўлмоқчимисан? Кўнглинг немисларнинг бўтқасини тусаб қолдими?

— Петька, хайрият, хайрият!

— Нега ўт очишга қаршилиқ қиласан? У чўққадан тарқаганларга раҳминг келяптими? Йўқ! Мен уларга кўрсатиб қўяман. Ҳа, кўрсатаман! — Петр автоматдан ўқ узмоққа ҳозирланган эди, старшина уни окопга ағдариб юборди.

— Буйруққа бўйсунмасанг, ҳозироқ отиб ташлайман.

— От, отавер,— Петр кўкрак тугмасини узди.— От, нега қараб турибсан? Отмайсанми, хоин! Тагин бу командир эмиш, ўргилдим сендақанги...

Снаряд портлади. Икковининг устига шовуллаб тупроқ тўкилди.

* * *

— Оббо Петька-ей, сал бўлмаса мени хоинга чиқариб қўяёзинг-а, — старшина ерга қараб ўтирган Петрга тегажаклик қилди. Кейин махорка ўрай бошлади. Петр хижолат бўлиб четга қаради.

— Агар сен хоҳлаганча иш тутиб, ўқ отаверганимизда, биласанми, нима бўларди? Ҳм, чатоқ бўларди. Уқдоримиз камлигини улар билишади. Жангда вақтинча бўлса ҳам чекиниш керак бўлади, конспирация деб шуни айтадилар. Ҳеҳ, сени қара-ю...

Яна жимлик чўкди. Кимдир махорка чекади, бошқа бирови эгнидаги лойни сидириш билан банд. Яков бўлса ерга чўкка тушиб, бошини хиёл кўтарганича ўтириб қолди. Буни кўрган старшина ҳайрон бўлиб елка қисди.

— Нима бало, калима келтиряпсанми?

— Уртоқ старшина, эшитяпсизми? — у кўзи билан дўнглик томонга ишора қилди.— Назаримда, шу яқин ўртадан гўдак овози келяпти.

— Бўлмаган гапни қўйсанг-чи, шунақанги қирғин-баротда гўдак овозига бало борми?

— Балки мушук боласидир. У ярамас ҳам гўдак йиғисини жуда ўхшатади-да.

— Қулоқларинг карми, нима бало?

— Шошма-чи,— старшина овоз келаётган томонга диққат билан қулоқ солди.— Ҳа, ҳа, гўдак овози, худди ўзи.

Гўдак овозини Бердиқул ҳам эшитиб, кўзлари чақнаб кетди.

— Шундай остин-устунда гўдак овози-я. Қайси бечоранинг жигарбанди экан-а?

Бердиқул бетоқат бўлиб ютинди, старшинага яқинлашди.

— Рухсат берсангиз, мен борай ўша ёққа. А?

Старшина ўзига илтижоли тикилиб турган қарияга қаради. Унинг кўзларида галати бир учқун ялтираб турарди.

— Рухсат, фақат эҳтиёт бўл!

Бердиқул шошилиб, овоз келган томонга эмаклаб кетди. Дўнгдан ошиб ўтганида, эллик одим нарида тутаб ётган уйча кўрниди. Овоз ҳам боягидан кўра баландроқ эшитилди.

Эшик берк эди. Ичкарида гўдакнинг бўғиқ-бўғиқ йўталгани, инграган овози эшитилар эди. Бердиқул эшикни итарган эди, очилмади. Мушти билан урди. Бироқ ҳеч қандай жавоб бўлмагач, орқага тисарилиб туриб эшикни елкаси билан урди. Эшик қулаб, хонага тўпланиб қолган тутун юзига урилди. Кўзи ва бурнини шинелининг енги билан тўсиб, ичкарига кирди. Тутун тумани ичида нимадир қимирлар, овоз ҳам шу ердан келарди. Унинг юраги ҳаприқди.

Гўдак!!! Шошиб уни қўлига олди-да, хонадан чиқди. Эти устихонига ёпишиб кетган уч ёшлардаги ўғил бола. Ранги кўм-кўк. Энди гўдак боягидай чинқириб йиғламас, хўрсинар, силкиниб-силкиниб тушарди.

Бердиқулнинг кўнгли бузилиб кетди. Юрагида аччиқ бир қаҳр ва оталик садоқати жўш урди. Болани қаттиқ бағрига босди.

— Ҳў, сени хўрлаганнинг...

Бола тамшанар, тушуниб бўлмайдиган тилда чулди-
рар, бироқ Бердиқул тушунмасди.

У шинелини ечди-да, болани унга ўради. Кетмоқчи бўлди, аммо: «Шошма, ахир боланинг эгаси бордир», деган ўй уни тўхтатди. Уни бир чеккага қўйиб, хонага қайтиб кирди. Тутун тарқаб, хона хийла равшан торган эди. Унинг кўзи тупроққа беланган аёл мурдасига тушиб, сесканди. Аёлнинг сочи, елкаси қуйиб, мўмата-лоқ бўлиб кетганди.

Бердиқул унга яқинлашди. Бола чинқириб йиғлади. У хонанинг қоқ ўртасида гарангсиб туриб қолди. «Шошма, сабр қил, болакай, ҳозир, ҳозир», пичирлади ўзича. Аёл киши мурдасига эркакнинг яқинлашиши мусулмончиликка зид, ҳатто гуноҳ. Нима қилиш керак? Ғайриодат бўлса ҳам у аёл мурдасини бир чеккага олди. Қулаб тушган девор ғиштларини қалаб, уни дафн этган бўлди...

Бердиқул болани бағрига босганча энгашиб, тез-тез қадам ташлаб борарди. Йигирма одим чамаси юрганидан кейин ғўнғир-ғўнғир овозни эшитиб, таққа тўхтади. Нотаниш овозлар борган сари унга яқинлашиб келарди. «Немислар! Тамом. Шу ерда мени отиб ташлашади»,— тишларини алам билан ғижирлатди Бердиқул, кейин ўз тақдирини кутиб, окопга михлангандай, қунишиб ўтириб қолди.

Кутилмаганда овозлар ундан олислашди. Бердиқулнинг кўзлари порлаб кетди, юраги тез-тез урди. «Хайрият, хайрият, сезишмади».

У окопдан аста бошини чиқарди. Уч немис солдати автоматининг дастасидан ушлаганча, сўзлашиб кетиб боришар эди.

Бердиқул писиб, окопнинг бир чеккасида биқиниб ўтириб олди. Бола ҳам худди аҳволни сезгандай, Бердиқулнинг қўлида индамай ётарди.

* * *

Ниҳоят овозлар узоқлашди, Бердиқул аста ўрнидан туриб, атрофни кўздан кечирди, ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, олдинга юриб кетди.

Бола кечаси йиғлаб, ҳаммани ташвишга солди. У ҳеч кимга кўнмасди. Бердиқулнинг яраси боғлангач, оғриқ сал босилгандай бўлди.

— Ҳм, энди бир камимиз бола боқиш эди.

— Бас қил, Шмелев! — Бердиқулнинг ёнида болани юпатиш учун куюнаётган старшина тутоқиб кетди.— Шуям гап бўлди-ю. Сенингча отиб ташласа маъқул бўлармиди?

— Ўзинг ўйлаб кўргин-а, ўртоқ старшина. Пистирмада турганимизда бирдан йиғлаб қолса... ҳаётимиз хавф остида қолмайдимиз? Наҳотки шуни ўйламасанг?

Старшина унинг гапига эътибор ҳам қилмай, котелокдаги овқатдан болага тутди.

— Қани азамат, оғзингни оч-чи, қани, қани? Боланинг афти буришди.

— Унақа эмас-да, ошна. Ужарлик қилма. Қани оч оғзингни. Қани, о, яша, баракалла. Яхши, яхши...

Ниҳоят бола овқатдан тотинди. У титраб-қақшаб ютинар, шунда бутун гавдаси ҳаракатга келар, кўзлари олайиб кетарди.

— Шошилма, шу овқатнинг ҳаммаси сеники,— деди старшина овқатнинг таъминин билгач, ютоққан боланинг ҳолатига тикилиб. Негадир юраги эзилди.

Овқатни еб бўлгач, бола тамшана-тамшана ухлаб қолди. Бердиқул устига шинелини ёпиб, ниҳоятда дағаллашиб кетган сарғиш сочини силади. Унга тикилиб туриб, ўғлини эслади. Назарида бола қиёфаси Умрқул билан қоришиб кетгандай бўлди. Ўғли ҳам худди шу болага ўхшаб унинг пинжида мириқиб ухларди. Кейинчалик Умрқул дастёрликка яраб, отаси учун тушлик келтирадиган бўлиб қолди. Шундай дамларда ота-бола

кенг пахтазорни биргаликда айланишар, отанинг қалби чексиз ғурурга тўларди. Ҳе, у пайтлар, у пайтлар... «Ишқилиб, ўғлим билан тирик кўришай-да!»

Орадан икки кун ўтгач, старшина Шмелевнинг гапида озми-кўпми жон борлигини тушуниб етди. «Тил» тутиш учун борганларида бола хархаша қилиб, ҳамма ни безор қилди. Ниҳоят старшина Бердиқулни ёнига чақириб, муддаони айтди.

— Биламан,— деди у даставвал қариянинг дилини оғритиб қўйишдан чўчиб,— болага меҳринг тушиб қолди, сезяпман. Гапнинг ростини айтсам, бола бизга ортиқчалик қияпти. Кейин сени ҳам қийнаб юборди. Фикримга қўшилсанг-у, болани яқин ўртадаги бирорта ерли аёлга топшириб келсанг. Илтимос сендан.

— Қийналсам мен қийналибман-да, сенга нима? — Бердиқулнинг жаҳли чиқиб, старшинага ошкора заҳарханда қилди.— Мунча энди ҳамманг болага ёпишиб олдиларинг-а?

— Тушунсанг-чи ахир, биродар. Ҳозир ҳар қадамда жанг кетяпти. Болага бир нима бўлса... Тушуняпсанми... Эҳ, тушунмаяпсан гапимга, мутлақо,— старшина тумтайиб олган қариядан юз ўгириб чўнтагини кавлади, халтачадан мохорка олиб, уни газета парчасига тўка бошлади. Қўллари асабий титраётгани учун мохорканинг ярми ерга тўкилди.

— Мен ҳам отаман,— деди старшина титроқ ва ёлборувчан овозда. У мохорка тутунини ютоқиб тортди.

Старшина ҳамма нарсани унутган, шу дамларда ҳаёли ўз ўтмиши билан банд эди. «Владимири етти ёшга, Иринаси эндигина икки ёшга тўлганини нишонлашган эди. Уша куни қувонганидан кўпроқ ичиб қўйиб, тонгга яқин томоғи қақради, сув ахтариб ошхонага чиқди-ю, репродуктордан уруш бошланганлиги ҳақидаги совуқ хабарни эшитди. Эртаси куни ҳарбий комиссариатга чақирилди. Кейин манави қирғин-барот жанглари. Болалари, севимли хотини қаерларда юрибди экан? Балки

ҳозир улар тирик, унинг йўлига кўз тикиб ўтиришгандир. Балки... Эҳ!». Старшина бир хўрсиниб қўйди.

Атрофга юракни эзувчи сукунат чўккан. Ботқоқликдан сув бақасининг «вақир-вуқури»ю, чигирткаларнинг «чир-чир» товушигина келмоқда. Гўё бутун борлиқ барча ғалаёнлардан буткул халос бўлгандай.

Шу пайт кутилмаганда олисдан музыка овози эшитилди. Овозни шабада гоҳ олис-олисларга учириб кетар, гоҳо яқин ўртада эшитилаётгандай бўларди.

— Музиқа! — Яков кўзларини катта-катта очиб, старшинага қаради, унинг ҳорғин кўзига тикилиб туриб яна такрорлади. — Эшитяпсизми, музыка!

— Қўйсанг-чи, бўлмаган гапни.

— Эътибор бергин-а, аниқ эшитилипти. Рухсат беринг, мен бориб келай...

...Кўп ўтмай Яков қайтиб келди. У нуқул бош чайқар, кулар эди.

— Нима гап, нега оғзингни йиғиштира олмай қолдинг, гапир?

— Э, асти сўраманг, жуда қизиқ ҳангома.— Яков қорнини ушлаб ўзини кулгидан аранг тўхтатди.— Вой ичагим-эй. Эмаклаб борсам, кичик бир уйча. Чирок ёниб турибди. Ойнадан ичкарига мўраласам, кимларни кўрдинг, денг?

— Хўш?

— Бешта офицер. Ўлгудай маст. Олдиларида патефон. «Оққуш кўли»даги вальсни эшитиб ўтиришибди. Вой уларнинг қилиғи, кула-кула ўласан, киши. Битта жинқарчаси бор экан, ҳў, ярамас-эй, ўзи оёқда туролмайди-ю, кастрюлькани маҳкам қучоқлаб олиб, ҳадеб айланяпти. Вой ярамаслар-эй.

— У ер яқинми?— бетоқат бўлиб сўради старшина.

— Бир чақирим ҳам келмайди. Ҳаммасини асир олиб олдингларга онкелай дедим-у, тагин мақтанчоқлик бўлмасин, деб ўйладим.

— Жуда соз, уларни асир оламиз. Фақат эҳтиёт бў-

лиш керак. Душманнинг пистирмаси бўлиши мумкин. Яков, олдинда борасан, орқангдан Петр кузатиб борадди...

* * *

Асирларни олиб келишди.

— Узлариям хўб пишиб қолган кўринишади. Уруш жонларига тегибди чоғи. Финг демай, қаршиликсиз олдимизга тушишди.

Бердиқул бир чеккада туриб, уларни кўздан ўтказди. У ҳеч маҳал немисларни бунчалик яқиндан кўрмаган, улар билан юзма-юз турмаган эди. Унинг тасаввураридаги немис бутунлай бошқача эди. Аслида ундай эмас, немис дегани бир оз сарғиш, ўз таъбири билан айтганда «совуқ қонли» одам эди.

«Балки рўпарасида бўйин эгиб ўтирган бу одамлар унинг яккаю ёлғизига ўқ узгандир. Балки ўғли ҳам шуларга ўхшаб бош эгиб... Тавба, тавба деб гапириш керак. Йўқ, унинг авлодидан бунақа одам чиққан эмас, чиқмайди. Борди-ю, шундай бўлса, у ҳолда ундай ўғилнинг боридан йўғи...»

Старшина асирлар қаршисига борди, истеҳзо билан уларга тикилди.

— Уў, жаноблар, аҳволларинг шу экан-ку. Русияни ер билан яқсон қиламиз деб, дунёга жар солган эдиларинг-ку?! Ишлар қапуд, пачава. Бироқ биз сизларни отмаймиз...

Боядан буён қатъий бир ҳукми кутиб, титраб-қақшаб ўтирган Михайлич бу гапдан кейин сира тоқат қиллолмай қолди.

— Нима дединг, отмаймиз дедингми? Нега, нима учун отмайсан? Менинг азиз фарзандларимни, хотинимни улар осиб ўлдиришар экан-у, сен уларга шафқат қиляпсанми? Тупурдим бунақанги инсонпарварликка. Тупурдим!!!

— Михайлич, ўзингни бос!

— Нарй тур, старшина! — Михайлич шошиб автома-
тини асирлар томон тўғрилади.

— Эсингни еб қўйибсан, қария,— старшина унинг қў-
лга ёпишиб, автомат учини ерга қаратди.

— Нарй тур, сени ҳам отиб ташлайман ҳозир. Бу
ярамаслардан фарзандларим, хотиним учун ўч оламан.
Қийма-қийма қилиб ташлайман. Қий-ма-лабб, таш-лай-
манн!

Михайлич асирлар томон бир қадам босди-ю, ҳолсиз-
лапиб ерга қулади. Ранги ўчиб, хириллай бошлади.

— Михайлич, отахон! Сенга нима бўлди?— старши-
на унинг бошини тиззасига олди. — Гапир, отахон? Сув,
сув келтиринглар. Отахон, оғзингни оч, оч энди. Ота...
Эсиз, юраги чатоқ эди, тамом бўлди, аранг юрган эди
бояқиш. Аттанг.

Ҳаммалари маъюс тортиб, бош кийимини олишди.

Михайлични дўнглик ёнбағрига дафн этишди, унинг
хужжат ва партбилетини старшина олди. Хужжатлари
орасида боя эсга олгани — фарзандлари, хотинининг су-
рати бор эди...

Улар йўлга тушишди. Асирлар ҳам олдинда, итоат-
корона бош эгиб боришарди. Бердиқул болани опичлаб
олган, ҳар қадам босганида боланинг боши дам ўнг, дам
сўл томонга қийшаяди. Ҳамманинг хаёлида Михайлич.
Жиззакат бўлса ҳам ажойиб одам эди. Қизиқ, инсон қад-
ри фақат у ёруғ дунёдан абадул-абад кўз юганидаги-
на билинади. Бердиқул Михайличнинг жаҳлдорлиги ва
жиззакилиги сабабини энди тушунди. Хонумонидан аж-
ралган одамнинг иродасига тан берди.

Қоронғи туша бошлади. Урмон жимжит, қўрқинчли.
Ўқтин-ўқтин қизилиштоннинг дарахт пўстлогига тўқил-
латиб тумшуқ ургани эшитилади. Урмондан чиққанла-
рида олисда чироқ шуъласи кўринди. Улар тўхташди.
Старшинанинг имоси билан Яков шуъла кўринган то-
монга эмаклаб кетди. Кўп ўтмай буталар орасидан Яков-
нинг шивирлаган товуши эшитилди:

— Келаверинглар!

...Хонадонда касалманд кампир ва ўттиз ёшлар чама-сидаги бир қиздан бўлак ҳеч ким йўқ эди.

— Бир кеча тунашга жой берсанглар, фақат бир кечагина,— старшина қўрқувдан кўзлари чақчайган қизга яқинлашди.— Тонг отиши билан жўнаб кетамиз.

Қиз жавоб қилмай, бақрайиб тураверди. Кампир инқиллаб, киртайган кўзини келганларга тикди. Афсус билан бош чайқади.

— Ертўлангиз борми?

Қиз аввалгидай серрайиб тураверди.

— Ертўлангиз борми, деб сўраяпман? — старшина унга яқинроқ бориб, полга ишора қилди, товони билан тепиб кўрсатди.— Ертўла.

Ҳайтовур қиз бош ирғаб, старшинани ташқарига етаклади, зум ўтмай қайтиб киришди.

— Асирларни ертўлага олиб тушинглар.

— Қани, жаноблар, шагом марш!

Асирлар олиб чиқилди.

Старшина ҳаммани бир жойга тўплади.

— Гап бундай, ўртоқлар. Ҳаммамизнинг бу ерда хортиржам тунаб қолишимиз мумкин эмас, хавфли. Шунинг учун асирларга Яков қараб турса-да, қолганларимиз штабни қидириб топсак. Бердиқул, сен ҳам болани анави қизга қолдир.

— Бегона одамга-я, йўқ, қолдирмайман.

— Ундан хавотир олма, отахон. Ахир у аёл кишику, сендан яхшироқ қарайди. Тонг отгунча албатта қайта-тамиз. Ундан кейин кечаси бола билан юриш хавфли. Кетдик, ўртоқлар!..

Тонгга яқин Бердиқуллар чарчаб-ҳориб қайтишди.

— Штабни қидириб топдик. Хайрият! Уни қара-ки, бизларни аллақачоноқ ҳалок бўлган, дейишган экан,— старшина уйқусизликдан салқиган кўзини уқалади.— Асирларни тезроқ штабга топширсак марра бизники. Қани, Яков, олиб чиқ уларни!

Штабда ярадор чап қўлини бўйнига осиб олган подполковник ва ўрта яшар лейтенантдан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Старшина унинг қаршисига юриб бориб, честь берди.

— Уртоқ подполковник, қирғин жангларда батальонимиздан адашиб қолдик. Взвод жангчиларидан омон қолганларимиз ҳузурингизга келдик. Оддий солдат Михайлич йўлда ҳалок бўлди. Тунда беш немис офицерини асир олдик. Уларни олиб киришга рухсат беринг!

— Қани, қани,— подполковник ишонқирамай, совуқ қонлик билан старшинага қаради.

Асирлар олиб кирилди.

— Уҳ-ў, буни қаҳрамонлик деса бўлади.

— Уртоқ подполковник, улар ҳеч қандай қаршиликсиз...

— Шунақа денг,— подполковник старшинанинг елкасига қоқди.— Қойилман ботирлигингизга. Қойил, йигитлар!

Подполковник бола кўтарган Бердиқулнинг яқинига келиб, унга ажабланиб қаради.

— Бу оқсоқол ҳам сизлар биланми? Таажжуб, нега бола кўтариб юрибсан, отахон?

— Уртоқ подполковник, биласизми, у ўғлини қидириб келган экан. Тополмагач, бизга қўшилиб жанг қиляпти. Жудаям меҳри дарё одам. Ўзбек, оти Бердиқул. Бу болани эса ёнаётган уйдан топиб чиқди. Ўз боласидай еру кўкка ишонмай олиб юрибди.

— Ҳм. Ёшинг нечада, отахон?

— Русчани яхши билмайди. Назаримда ёши элликларда бўлса керак.

— Ўғлини қидириб денглар-а?! Ҳа, бу уруш не кунларни солмаяпти бошимизга. Бардам бўл, отахон. Уртоқлар,— подполковник солдатларга қараб, сўзида давом этди,— қўмондонлик номидан ҳаммангларга ташаккур эълон қиламан. Юрий Петрович, бу ўртоқларнинг

исм-фамилиясини ёзиб қол. Айтмоқчи, отахон, ўғлингнинг исм-фамилияси, қисм номерини айтиш эсингдан чиқмасин.

Бердиқул чўнтагидан қоғозга ўроғли нарсани чиқарди, титкилаб, унинг қатидан ўғлининг сурати ва қисм номери ёзилган конвертни топди-да, подполковникка узатди.

— Қани. Уҳ-ў, ўғлинг ҳам ўзингга ўхшаган абжир кўринади. Узбекларнинг ҳаммасиям абжир одамлар. Шошма,— унинг пешонасида тугунчак пайдо бўлди,— Юрий Петрович, берироқ келгин. Бу йигитча менга танишдай туюляпти. Қарагин-а?

Юрий Петрович суратни дарров таниди.

— Қаҳрамонлиги учун Олий Бош Қўмондонликнинг ташаккурномасини олиб, фронт газетасида сурати босилган йигит-ку. Янглишмасам, Қизил Юлдуз ордени билан мукофотланган. Ҳозир, бир минутга.

Юрий Петрович бир зумдан кейин фронт газетасини олиб чиқиб, подполковникнинг қўлига тутқазди.

— Шу йигит, Умрқул Бердиқулов!

— Мана, ўғлингнинг сурати, отахон, ўғлинг қаҳрамон экан-ку!

— Умрқул! Умрқулим, ўғлим! — Қувончдан Бердиқул энтикиб кетди.— У қаерда, Умрқулим қаерда? — унинг қалби умидвор туйғудан энтикди.

— Кўришасан у билан. Албатта, кўришасан! Мен сўраб-суриштириб, ўғлинг билан сени учраштиришга уриниб кўраман, отахон!

* * *

Демак, ўғли тирик. Омон бўлса, у билан албатта учрашади. Бердиқулниң фикридаги иккиланишлар, бўлмағур хаёллар ўрнини илиқ бир ҳиссиёт чулғади. Шу кунга қадар у ўғли билан фақат хаёлидагина мулоқотда бўларди. Бу билан оталик кўнгли асло таскин топмас-

ди. Қайтанга умидсизланиб, ўгли билан сираям учраша олмайдигандай талвасага тушарди. Мана энди учрашув, азиз жигарбанди билан дийдор кўришув онлари яқин.

Эртаси кунни старшина бир даста ташаккурнома кўтариб келди. Унда Олий Бош Қўмондоннинг имзоси бор эди. Бердиқул ташаккурномани қўлига оларкан, қаттиқ ҳаяжонланди.

— Наҳотки бу ўртоқ Сталиннинг ўз имзоси бўлса?!

— Ҳа, ўртоқ Сталиннинг имзоси. Эҳтиёт қил! Бунақа ташаккурномани олиш ҳаммагаям nasib этавермайди...

* * *

Старшина Дементьев взводи катта кучга — ўқчи батальонга қўшилди. Жанг қизигандан қизиди. Германия яқинидаги Эйндкуден шаҳри учун бўлган жангда душман сўнгги маррани қўлдан чиқармаслик учун бор кучини ишга солар, тинимсиз ўқ ёғдирар, бош кўтаргани қўймасди.

Катта кучга қўшилгач, Бердиқул боладан вақтинча бўлса ҳам йироқлашди. Уни ўша қиз қўлига топшириб қайтди. Қайтди-ю, негадир кўнгли хижил бўлди. Нотаниш аёл қўлида шўрлик боланинг ҳоли не кечди экан, деб хавотирга тушди. Бола ўзи билан бирга бўлган пайтларда Бердиқулнинг руҳи тетик, ҳеч қандай хавф-хатардан қўрқмас эди. Энди бўлса, бир нимасини йўқотган одамдай кўнгли алағда. Бир ҳафта давомида унинг ёди фақат бола билан банд бўлди. Ниҳоят сабри чидамай Яковга маслаҳат солди.

— Боладам хабар олиб келсаммикин? Нима дейсан-а?

— У томонларга бориш хавфли. Душман ўша ёққа чекиняпти.

Бердиқул Яковнинг гапини эшитиб, қўрқиб кетди.

— Ие, ундай бўлса бола хароб бўлади-ку. Нобуд бўлади-ку. Бораман, нима бўлса пешонамдан кўрдим...

Уй ёниб, кул бўлган эди. Бердиқулнинг хўрлиги келиб, юзини тўсиб олди. Кўз ўнгида бола, қиз, касалманд кампир намоён бўлди. «Э, аҳмоқ старшина. Негаям сенинг гапингга кирдим-а!» Бердиқул қаҳр билан сўқинди.

У тутаб ётган уйга армон билан тикиларкан: «Ўғлимдай меҳрим тушиб қолган эди-я. Бояқишни шу аҳволга солган ҳам менман, мен аҳмоқ, мияси айниган чол»,— деди ўзига ўзи. Сўнг афсус билан бош чайқади-да, олдинга эмакляб кетди. Зовур узун ва равон эди. Эмаклайвериб, терга пишиб кетди. Чарчади, бир оз чўзилиб олмақчи бўлди. Ерга чалқанча ётганича, осмонга қаради. Тутун аралаш увада булутлар сузмақда. Гоҳ номаълум шаклга кириб, гоҳо гала-гала бўлиб ғарб томонга сурилмоқда.

Бердиқулни мудроқ босди.

...Ўғли Умрқул оқ кийимда эмиш. Бошида дўппи, пешанасига шоҳи қийиқ танғиб, амиркон этик кийиб олганмиш. Бердиқулнинг эғнида эса йиртиқ шинель, бошида эски қулоқчин, қўлида автомат эмиш. У ўғли томон юрармиш. Аммо ҳадеганда улар бир-бирларига яқинлаша олишмас, ҳаракатлари муаллақ эмиш. Ўғлининг оғзи қимирлармиш, «ота» деб чақирмоқчи бўлармиш-у, аммо товуши чиқмасмиш.

— Ўғлим, мен отангман. Сени қидириб, тополмай сарсон эдим. Хайрият, бахтимдан ўргилай, хайрият!

Бердиқул йиғлармиш. Оқ кийимли ундан олислашар, бора-бора у оқ нуқтага, кейин дум-думалоқ ҳарир ҳалқачаларга айланармиш-да, жимир-жимир қилиб сўнармиш...

Ўнғир-ғўнғир овоздан Бердиқул уйғониб кетди. Окопдан мўралаб, бута шоҳлари панасида икки киши турганини кўрди. Улар ким биландир сўзлашарди, лекин гапини тушуниб бўлмасди. У тушунмаса ҳам қулоқ солди.

Бир пайт гармошканинг «ғийқ» этган товуши келди.

Бердиқул аста эмаклаб, овоз келаётган томонга юрди. «Ё алҳазар, немислар-ку! Анавилар-чи?» Дафъатан болани кўриб қолиб, қалтираб кетди. Ёнидагиси эса ўша қиз! Болани улардан қандай қутқаради. Отай деса, болага ҳам ўқ тегиб кетиши мумкин. Нима қилиш керак? Нима қилса бўлади?

Кутилмаганда гумбур-гумбур бошланиб, чор-атрофда снарядлар ёрила бошлади. Бердиқул ётиб, ўзини муҳофаза қилди. Анчадан сўнг бошини кўтарганида солдатлар аллақаяққа гойиб бўлишган, қиз бўлса болани қучоқлаганича мук тушиб қалтираб ўтирарди. Бердиқул улар томонга эмаклай бошлади. Сал юргач, тўхтади. Менинг бу ерда эканлигимни сезиб, немислар пистирмада турган бўлмасин, деган ўйда теварак-атрофга қараб олди. Уларнинг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, бута шохини қайириб, шивирлади:

— Буёққа келинлар!

Қиз кутилмаган овоздан чўчиб, бурилди ва Бердиқулни кўрди. Бола ҳам уни таниб, аста яқинлашди. Бердиқулнинг меҳри жўшиб, болани маҳкам бағрига босди.

— Сени қидиравериб оёқда оёқ қолмади-ку, ўғлим. Вой сен-эй.

Қиз эса қарияга маъюс қараб турарди.

— Гапирмайсанми, ўғлим,— деди ниҳоят аёлдан ҳеч қандай садо чиқмагач.— Мени соғиндингми?

Бердиқул сочлари дағаллашиб кетган, кўзларига оғир мунг чўккан бу боланинг аҳволини кўриб ич-этини ер, уруш қилиб мана шундай гуноҳсиз гўдакни ота-онасидан жудо қилган, ўзини эса биттаю-битта ўғлидан йироқлаштирган лаънати душманни келиштириб сўкар, қаргарди.

Бердиқул ҳушёр тортди. Бу ерда болани қучоқлаб, бамайлихотир туриши яхши эмас. Тезроқ кетиши, қуролдошларининг олдига бориши керак.

— Қани ўғлим, кетдик,— у шошди.

Аёл бир нима дейишга оғиз жуфтлаб, уларнинг йў-

лини тўсди. Бердиқул аёлнинг ҳаракатларига тушунмай, унинг кўзига тикилди.

— Нима қилмоқчисан?

— Болани менга қолдириб кет. Бўлмаса хароб қиласан.

— Йўқ, энди уни ҳеч кимга бермайман. Ҳадсмай уруш ҳам тугайди. Уни олиб кетамаи ўзимминан.

— Менга қара, раҳминг келсин, ахир,— аёлнинг кўзига ёш келди.— Анчадан бери у билан юриб она-боладай бўлиб қолдик. Менга қолдириб кет. Омон бўлсам, уни ўзим ўстирай. Сендан ўтиниб сўрайман. Сен билан эмаклаб юришга болада қувват йўқ. Бир кунимизни кўрармиз. Хўп де...

— Э, бекор айтибсан.

— Утинаман сендан,— бу сафар аёл тиз чўкиб ялина бошлади.— Болани ташлаб кет, менинг ундан бошқа ҳеч кимим қолмади. Биттаю-битта онамдан ҳам ажратди бу лаънати уруш. Шу болага суяниб қолдим, менга раҳминг келсин.

Бердиқул нима қилишини билмай, иккиланиб туриб қолди. Болани унинг қўлига қолдириб кетишга асло кўзи қиймасди. Аммо уруш, уруш-да. Кутилмаганда бир нима бўлиб қолса, у ҳолда аттанг асқотмайди...

Ниҳоят Бердиқул болани ташлаб кетишга рози бўлди.

— Раҳмат сенга,— деди аёл.— Адресингни бериб кет, ўлмай қолсак, албатта сени қидириб топамиз...

Бердиқул уларнинг ортидан қараб қолар экан, ўзини азиз бир нарсасини йўқотгандай ҳис этди.

— Тўхтаглар,— деди ниҳоят сабри чидамай ва икки ҳатлаб уларга етди. Болани маҳкам бағрига босди. Кўзига дувиллаб ёш келди.— Балки ўғлим, жанг-да, ўлиб-нетиб кетарман. Мени ҳечам унутмайсан-а? Борди-ю, сени бошқа кўролмай қолсам, мени, фарғоналик Бердиқул деган одамнинг руҳини ёдлаб тур!

Бердиқул улар бир нуқтага айлангунга қадар орқа-

сидан кузатиб қолди, кейин хўрсиниб, қуролдошлари ёнига, йўл олди...

* * *

Эртаси куни Бердиқулни штабга чақириб қолишди. Уни аввалги кунги ярадор подполковник кутиб турарди. — Салом, отахон! — у Бердиқулга бошдан-оёқ разм солди, сўнг бир-бир босиб сишиқ стол қаршисига борди, унинг устида турган «Қазбек» қутисини очди. Ундан бир дона папирос олди.

— Биламан, отахон, — деди аста ортига буриларкан ўйчан вазиятда, — сенга осон тутиб бўлмайди. Нима қилганда ҳам отасан. Ҳозир сен мендан ўғлинг ҳақида бирон-бир яхши хабар кутяпсан. Афсуски, мен сенга бундай хабарни етказишга ожизман.

Бердиқул сабрсизланиб, ютинди.

— Юрий Петрович, — деди подполковник ичкаридан чиқиб қаршисига келган лейтенантга ва у билан сирли кўз уриштирди. Лейтенант буни тушуниб, бош ирғадида, ичкарига кириб, бир зумда қайтиб чиқди. Қизил қутичани подполковникнинг қўлига тутқазди.

Подполковник Бердиқул ёнига келди ва унинг қўлини қаттиқ қисди.

— Ўғлинг Ватан мудофааси йўлида қаҳрамонларча ҳалок...

Бердиқулнинг қулоғи чиппа битиб қолди. Боши айланиб, гандираклаб кетди...

* * *

Бердиқул ота дастурхон попугини тортқилаб ўтирар экан, кўзига дувиллаб ёш қуйилганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Унинг ҳолатини кўриб, меҳмон ҳам, қишлоқ Советининг раиси ҳам ерга қаради.

— Ҳаммаси ёдимда, худди кечагидай. Эҳ, у кунларни эсласам юрагим увишиб кетади. У: «Шунча кезиб,

ўғлимни ақалли бир марта кўриш насиб қилмади-я» дедан ҳасратли оҳни, юрагида жўшиб кетаётган энтикишни босишга интилар, лаблари ўз-ўзидан титрар, гапиролмай, бош чайқарди. Меҳмон қариянинг тирсагидан ушлаб, уни овутмоқчи бўлди.

— Бардам бўлинг, ота, дардингизга тушунаман. Сизга қийин. Аммо ҳар қанча фахрлансангиз арзийди. Чунки уруш пайтида, суронларда қалбингизда пайдо бўлган оталик садоқати, меҳр-оқибат изсиз қолиб кетгани йўқ. Дунёга жар солиб, неча-неча кишиларнинг ёстиғини қуритган ўша фашистларни ҳалигача бутун ер юзи лаънатлайди. Сиз бўлсангиз немис. боласини ўлимдан қутқардингиз, унга меҳр қўйиб, озми-кўпми оталик қилдингиз. Уни ўз фарзандингиздай кўрдингиз.

— Энди, сизни сўраб-суриштираётган Иоханс Веберга соғ-саломатлигингиз ҳақида хабар берсак бўлаверади. Раҳмат, ота! — Павел Петрович ўрнидан туриб, Бердиқул отани самимий қучди.

Меҳмонлар кетишди. Бердиқул ота уларни кузатиб қайтгач, ҳовли ўртасида бир муддат қаққайиб туриб қолди. Кўнглида аччиқ ҳасрат билан улкан бир умид, севинч кураши давом этарди. Наҳотки ўша бола бугунги кунда каттакон одам бўлиб, уни йўқлаётган бўлса-я! «Ҳеҳ,— чолнинг чеҳраси очилди.— Қанақа одам бўлиб кетди экан-а». Аммо унинг тасавурида қаттиқ ўрнашиб қолгани — жулдур кийимдаги кўзлари ўйчан, сочлари нурсиз ва паҳмоқ бола... Энди бўлса каттакон...

Чолининг хаёлга ғарқ бўлиб, дам кулиб, дам маъюсланиб туришидан таажжубланган кампир унга анграйиб қараб, гап ташлади:

— Ҳа, тинчликми? Нимага келишибди? Мунча ўйла-ниб қолдингиз?

Бердиқул ота кампирга ўгирилди. Кўзлари порлади.

— Тинчлик, кампир, тинчлик. Тутинган ўғлим мени сўроқлаётган эмиш. Бор гап шу, холос.

— Қанақа тутинган ўғил? Нималар деб валдираяп-сиз?

— Э, омон бўлгур, мени сўроққа тугавергунча қариндош-уруққа хабар қил.

— Тушунтирсангиз-чи ахир, юракди сиқмай...

Чол унга воқеани бир бошдан гапириб берди. Кейин хўрсиниб:

— Энди тушундингми? Ўша бола каттакон одам бўлиб, мени қидираётган экан. Топибди. Бўлдими? Шунинг учун хўп десанг эртага қариндош-уруғларни тўплаб ош берсак. Ҳам ўғлинг руҳини ёдлаган, ҳам тутинган ўғил топилганига суюнчи оши берган бўламыз.

Кампир аввалига елка қисди, кейин:

— Майлингиз,— деди.

Ҳадемай увада булутлар сурилиб, мовий, тип-тиниқ осмон кўзга ташланди. Қуёш чарақлаб кетди...